

ПРИЙОМИ ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВОВОЇ ФУНКЦІЇ ЗВЕРТАНЬ

Показано реалізацію впливового потенціалу звертань у межах тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, виділено та проаналізовано прийоми посилення впливу звертань, з'ясовано особливості функціонування звертань як засобу здійснення маніпулятивного впливу.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, тактика підвищення значимості співрозмовника, прийом здійснення впливу.

Шкицькая И. Ю. Приемы усиления функции влияния обращений. *Показана реализация функции влияния обращений в тактике повышения значимости собеседника манипулятивной стратегии позитива, выделены и проанализированы приемы усиления влияния на адресата с помощью обращений, выяснены особенности функционирования обращений как средства совершения манипулятивного влияния.*

Ключевые слова: манипулятивная стратегия позитива, тактика повышения значимости собеседника, прием влияния.

Shkitska I.Y. The ways of intensifying the impact of addresses. *Realization of the impact of an addresses potential within the tactics of intensifying the value of the interlocutor in a manipulative positive strategy is demonstrated; the means of intensification of the influence of addresses are singled out and analyzed, the peculiarities of their functioning as means of manipulative influence are cleared out.*

Keywords: manipulative positive strategy, tactics of raising the value of the interlocutor, means of impact implementation.

Вивчення впливової функції мови має давню історію, але поживленн інтересу до неї у вітчизняному мовознавстві спостерігається в 90-ті роки ХХ ст. у зв'язку з відкриттю суспільства й економіки, зростанням попиту на дослідження політичного та рекламного дискурсів. І сьогодні мовознавчі розвідки, у яких мова розглядається як засіб здійснення впливу, є актуальними й зумовленими потребами часу.

Однією з комунікативних стратегій, у якій яскраво реалізується впливова функція мови, постає маніпулятивна стратегія позитиву, яка у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві є малодослідженою. За допомогою цієї стратегії мовець шляхом повідомлення співрозмовнику приємної для нього інформації намагається змінити поведінку, а також ментальний і емоційний стан адресата.

Найяскравіше маніпулятивна стратегія позитиву реалізується в тактиці підвищення значимості співрозмовника, суть якої полягає в позитивному оцінюванні адресата та вираженні мовцем позитивного ставлення до нього.

Метою статті є висвітлення деяких аспектів функціонування звертань у межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, виокремлення й аналіз прийомів посилення впливу за допомогою звертань.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю мовознавчих студій, присвячених вивченню специфіки реалізації маніпулятивного потенціалу звертань, прийомів посилення їх впливової функції.

Мовознавці визначають звертання не тільки як слово чи сполучення слів, що називають особу, до якої мовець звертається з промовою чи під час спілкування, але і як оцінню-характеризаційний мовний засіб, що несе значне комунікативне навантаження [9: 6], дає характеристику особі, може позначати і визначати відносини між учасниками спілкування [2: 355–356; 4: 83; 12: 73; 6: 267], управляє поведінкою адресата [5: 90].

Про використання звертань як засобу здійснення мовленнєвого впливу для досягнення бажаного ефекту говорили такі класики лінгвістичної думки, як Л.А. Булаховський, О.М. Пешковський, О.О. Потєбня. Про прагматичні особливості звертань ідеться також у роботах В.Є. Гольдіна, І.В. Мальцева, Л.П. Рижової, М.Д. Городнікової, Л.В. Корновенко, Е.С. Ветрової та ін.

Отже, звертання, окрім основної закличної, чи апелятивної, функції, виконує інші: називаючи того, кому адресоване мовлення, дає експресивну оцінку співрозмовнику; виражає суб'єктивне ставлення до нього; слугує зовнішнім показником прихованих намірів мовця; бере участь у встановленні, підтриманні та припиненні контакту між співрозмовниками, привертанні й переключенні уваги адресата.

Звертанням через їх емоційність і оцінність належить «презумпція» позитивного ставлення до співрозмовника при встановленні контакту, міжособистісних зв'язків [11: 6].

Звертання в межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву може виступати знаряддям впливу. Ілюкутивна сила звертання полягає в тому, що воно викликає запланований суб'єктом мовлення перлюкутивний ефект і є засобом цілеспрямованого регулювання поведінки адресата. Таким чином, звертання розглядається нами як активний впливовий мовний засіб, що, окрім своєї основної функції привертання уваги, спричиняє зміну ментального й емоційного стану адресата, його поведінки.

Назви осіб поділяють на ідентифікаційні та кваліфікаційні [11: 7]. Ідентифікаційними є номінації осіб за їх реальними, диференційними ознаками, головними з яких є власне ім'я, стать, вік, сімейний чи соціальний стан, професія, рід занять, виконувана функція. У кожній ситуації, як правило, одна з ідентифікаційних ознак є домінуючою.

Кваліфікаційні номінації – якісні й оцінні назви осіб, пов'язані з емоційним ставленням до них оточуючих. Їх комунікативне призначення – не називати співрозмовника, а приписувати йому певну ознаку. Місце такого (кваліфікаційного) звертання – середина або кінець фрази [11: 12].

Звертання в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву може бути «самостійним» – тобто виступати основним засобом здійснення впливу на співрозмовника (зазвичай у таких випадках звертання супроводжують прохання, пропозиції, запрошення) або входить до складу компліментарних висловлювань чи висловлювань, що виражають позитивне ставлення до співрозмовника. Як «самостійні» звертання в досліджуваній тактиці можуть уживатися лише кваліфікаційні номінації. Ідентифікаційні ж номінації-звертання тут входять до складу експресивів.

Тематичними групами звертань тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву постають етикетні звертання; звертання, що маркують стать, вік, місце проживання, соціальну роль, соціальний статус, віросповідання, посаду, професійну приналежність адресата; звертання на позначення родинних і дружніх відносин; звертання, що прямо виражають позитивне ставлення до співрозмовника; звертання, які дають позитивну оцінку співрозмовнику, та звертання на власне ім'я. Звертання на власне ім'я в досліджуваній стратегії представлені звертаннями на ім'я, звертаннями на ім'я та по батькові, звертаннями на прізвище, звертаннями на прізвище та звертаннями (тільки) на ім'я по батькові.

За функціональною ознакою звертання поділяють на нормативні, акцентовані, компліментарні та потенційно адекватні [8: 63]. Нормативні звертання виконують контактну функцію: використовуються для привертання і підтримання уваги адресата в процесі комунікації, контролю й актуалізації комунікативного процесу. Акцентованими є звертання, що викликають позитивні емоції, створюють доброзичливу атмосферу, свідчать про «перехід від ідентифікаційної, об'єктивної семантики до семантики суб'єктивного типу, відповідної номінаціям, ужитим в позиції предиката» [1: 344]. Компліментарними називають звертання, мовленнєва ефективність яких часто досягається свідомим порушення максими ширості. Цю групу становлять звертання, бажані та приємні для адресата: це вирази з емоційним зарядом схвалення, лестощів, похвал. Потенційно адекватними є звертання, що містять номінації співрозмовника, які набувають адекватності в контексті чи в певній ситуації [8: 63–64].

У складі тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву найбільш частотними є компліментарні й акцентовані звертання. Нормативні звертання, зокрема номінації за статевою ознакою, віком, соціальним статусом, соціальною роллю, місцем проживання, віросповіданням, тут постають рідковживаними.

Звертань-інвективів, які можливі за умов панібратських відносин між співрозмовниками, робочою картотекою не зафіксовано.

Матеріал дослідження підтвердив думку вчених [11: 12; 7: 37] про те, що ідентифікаційні звертання стоять зазвичай у препозиції, виконуючи контактостановлювальну функцію, а кваліфікаційні – часто займають інтер- і постпозицію, виконуючи конативну функцію – функцію орієнтації на адресата, що може сигналізувати про інтимно-довірливий тон спілкування.

Слід зазначити, що серед звертань, уживаних мовцем при реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, зафіксовано поодинокі приклади звертань, що дають негативну оцінку співрозмовнику. Такі звертання не є самостійними, їх негативне значення нейтралізується загальною позитивною семантикою компліментів чи висловлювань, що передають позитивне ставлення до співрозмовника, до складу яких вони входять, наприклад: (боярин Тугар Вовк хоче використати полоненого хлопця як посередника на переговорах з тухольцями) – *Дурний хлопча, [– говорив він (Тугар Вовк. – І.Ш.),] – таким, як ти, треба жити, а не*

про смерть думати (І. Франко). Так, значення непрямого компліментарного висловлювання «Таким, як ти, треба жити» — «Тобі треба жити, бо ти хороший» нейтралізує негативне значення лексеми *дурний*, маркує емпатію, дозволяє мовцю створити образ покровителя, великодушної людини, що дбає про співрозмовника.

Розгляньмо прийом, що посилюють впливову функцію звертань у тактиці підвищення значимості співрозмовника.

1. **Акцентування звертання.** Цей прийом забезпечується постпозицією звертання щодо займенника другої особи (*ти/Ви*) та постпозицією атрибутивного поширювача щодо означуваного слова, наприклад: (Гострохвостов фліртує з бідною Оленкою, маючи на меті сватати іншу) *Я вас, Оленко моя дорога, люблю і більше нікого не буду любити!* (І. Нечуй-Левицький); (Лівія домагається, щоб її чоловік прийняв закон про заборону безшлюбності — для зміцнення римської імперії): — *Я тобі кажу, муже мій державний: [римська сім'я під загрозою зникнення. І ти, наш ратер, мусиш її врятувати]* (В. Чемерис).

2. **Уточнення звертань.** Звертання-уточнення можуть мати вигляд відокремлених означень, підрядних означальних частин складнопідрядних речень або сполучень іменника з прикладкою (*кумонько-голубонько, князю-батьку, мамцю-господине, хазяїне-душко, брати-товариство, отці-сенатори* і т.д.), наприклад: (на вечорниці дівчина просить хлопця купити вина) *Краще от ти, — молоденький, жвавенький, що вже вусик чорненький, [— збігай до діда хутенько та принеси пляшки]* (М. Старицький); (циган переконує пана купити в нього краденого коня, хоче розвіяти його сумніви) — *Хазяїне-душко, твоя ж голова, як маківка, до самого віночка розумом набита. [То посуді: який же дурень, багатий чи бідний, буде з-за покражі переходити Прут? Це ж границя, а не свинячий брід!]* (М. Стельмах).

3. **Контактний повтор звертання.** При частому повторі основна функція звертання відходить на задній план. Окрім якісної оцінки співрозмовника, звертання в такому випадку виражає особисте ставлення мовця до співрозмовника [3: 107]. Повтор звертання може бути синонімічним, супроводжуватися підсилювальними частками, означеннями, мати вигляд фразеологізованих сполук, наприклад: (флірт) — *Ах, панно Олю, панно Олю, як я шкодую, що я такий кепський кавалер, що навіть паршивого дзеркальця не маю при собі! Я хотів би, щоб ви подивились на себе* (І. Вільде); (шинкар умоляє мужиків продати йому громадський шинок) — *Так що ж, панове, та ще й які панове! Що тепер пан перед вами!* (І. Нечуй-Левицький); [*Ївга* (наречена заарештованого Левка — І.Ш.), нічого не знаючи, поклонилась усім і стала їх (суддів — І.Ш.) жалібно прохати:] «*Пани мої милі, пани мої любезні! [Кого мені прохати об моєму Левкові?]*» (Г. Квітка-Основ'яненко).

4. **Часте вживання звертань до адресата.** Кількість уживань звертань до однієї людини в процесі мовленнєвої взаємодії характеризує ставлення мовця до адресата. Часті звертання свідчать про позитивні почуття до адресата з боку мовця, посилену увагу до нього. За допомогою такого прийому мовець підкреслює значимість співрозмовника, наприклад: (гетьман Сагайдачний хоче довідатися від свого джури про наміри черні) — *Юзику, хлопче, [— сказав*

він (Сагайдачний. – І.Ш.), коли вірний джура його виструнчився на порозі. – *Піди сюди,*] *синку*. [*Скажи, як перед богом, що затіває голота?... Та ти,*] *синку*, [*не лаяйся!*] *Ти ж козак* (З. Тулуб); (хлопець просить діда Корнія Андрійовича сховати його від розлюченого батька) – *Дідусю, ріднєсенквій, голубчику*, [*сховайте мене! Я буду вам за челядина, за наймита по вік вічний, тільки сховайте мене! Спасіть, спасіть же мене,*] *голубчику дідусю, любий, ясний мій*, [*або я сам собі світ заподію!*] (Д. Яворницький).

5. **Гетеронімінація** (контактна чи дистантна) у звертаннях. Суть цього прийому полягає в уживанні різних номінацій при звертанні до однієї і тієї ж особи в діалозі, наприклад: (флірт) – *Софіє Андріївно, Софійко, дівчинко моя свавільна*, [*чому ви... ти так вперто тікаєш від щастя?*] (Л. Романчук); (дівчина заарештованого хлопця просить допомоги в губернатора) – *Батечку, ваше благо*... [*Не знаю, як вас величати?*] *паночку, губернаторчику, голубчику*, [*сьому неправда: його (Левка. – І.Ш.) не допрошували; я заприсягну в тім*] (Г. Квітка-Основ'яненко).

6. **Порушення мовних норм у звертаннях.** Передусім ідеться про порушення граматичних норм української мови – правил узгодження форм роду та числа означення й означуваного слова. Наприклад, староста, звертаючись до земського судді, уживає неправильну форму роду: – *Благородія ваша висока*, [*дайте нам агітатора, бо як перед богом кажу: показалися тепер дядьки*] (М. Стельмах). Щирість, безпосередність, підкреслення статусної дистанції в непрямий спосіб («Ми люди темні, неграмотні» → «Куди нам до вас / Нам до вас далеко») дозволяє домогтись прихильності співрозмовника й посилити вплив на нього.

Уживаючи означення у формі множини при означуваному слові у формі однини, мовець підкреслює повагу до співрозмовника, наприклад: (полонений парубок Лук'ян просить допомоги у вїйта, який раніше хотів одружити його зі своєю вагітною донькою) [*Лук'ян голосно, але дуже жалібно промовив:*] – *Тестоньку мої милесенькі...* (М. Крилатий).

7. **Римована форма звертань**, наприклад: (учитель праці заохочує учнів до прибирання території) *Молодці! Пишаюь вами, дорогі товаришочки сини й дочки!.. Завзятушники-передовушники, як я таких називаю...* (В. Нестайко); (потужний розповідєє князю Потоцькому про нібито мужно загибель його сина, прагнучи увійти в довіру) [– *Пан Стефан, – осмілів трохи Янек, – бився, як лев. Йому пропонували скласти зброю і вийти з оточення<...>. Казали капітулювати<...>, а він,*] *милостивий пане великий гетьмане*, як вірний син вітчизни, відкидав усі ті негідні пропозиції (В. Кулаковський).

8. **Супровід звертання вигуками** (*о, ох, а, ай, ой, ех*) та присвійними займенниками (*мій, моя, моє, мої; наш, наша, наше, наші*).

9. **Звертання-авторські новотвори**, наприклад: (прислужниця пана хоче домогтись ласки до нього полонянки-Марусі) – *Ясочко моя, королівно заморська, сонійко наше красне*, – [*яких влєсливих слів не підбирала, з якими прислугами не відзивалася до неї*] (Б. Лепкий); (дівчина питає суддів про свого заарештованого хлопця) – *Скажіте, будьте ласкаві, господя служба, чи водили Левка сьогодні у допрос?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

За комунікативною метою розрізняють такі типи спілкування: нормальне (слугує передачі повідомлення), фатичне (передбачає підтримку контакту) та екстремальне (забезпечує підтримання надпозитивного або наднегативного тону спілкування) [10: 117]. Маніпулятивна стратегія позитиву часто має місце в умовах екстремального спілкування. А такий вид інтеракції витирає межі, роблячи комунікативно дозволеною будь-яку референцію [10: 117]. Оскільки досліджувана стратегія часто має на меті створення надпозитивного тону спілкування, вона передбачає деталізацію, адже деталізація тяжіє до позитивності. «При цьому при вичерпності стандартної деталізації починають створюватися індивідуальні відсилання, що слугують меті деталізації тільки в даній комунікативній спільноті. Процес деталізації, наштовхнувшись на мовні межі, зміщує їх і починає займатися словотворчістю – варіюється “пестлива морфологія”, створюється своя власна пестлива лексика. Прагнення деталізувати постає сильнішим за можливості мови [10: 117]. Цим можна пояснити досить велику кількість авторських новотворів-номінацій, у тому числі й тих, що функціонують як звертання, у тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву.

10. Обумовлення дозволу на звертання. Цей прийом виражається за допомогою лексико-граматичних структур на зразок *Дозвольте мені так Вас називати, Можна я так звертатимусь до Вас?*, наприклад: (агітатор вербує селянина Кіндрата до «вільного козацтва») – *Ваше місце, добродію, дозволите мені до вас саме так звертатись, серед тих, хто кує долю незалежної України нашої, хто прагне самостійності без всякого зовнішнього втручання* (А. Іщук).

Отже, у межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву звертання можуть бути «самостійними» або входити до складу компліментарних висловлювань чи висловлювань, що виражають позитивне ставлення до співрозмовника. Найчастотнішими у складі тактики є компліментарні й акцентовані звертання.

Прийоми посилення впливу на співрозмовника за допомогою звертань у тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву становлять акцентування, уточнення звертань, їх контактний і дистантний повтор, гетерономіація й порушення мовних норм у звертаннях, римована форма звертань, супровід звертань вигуками та присвійними займенниками, звертання-авторські новотвори, а також зумовлення дозволу на звертання.

Таким чином, звертання в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву постає інструментом здійснення впливу на адресата, комунікативно значущим, культурно і соціально зумовленим.

Перспективу для подальших лінгвістичних розвідок становить дослідження реалізації впливового потенціалу особових займенників *ти, ви, ми* крізь призму маніпулятивної стратегії позитиву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Номинация и текст / Н.Д. Арутюнова // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 304–357. 2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – [изд. 4-е,

стереот.]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. 3. **Веретенкина Л.Ю.** Языковое выражение межличностных манипуляций в драматургии А.Н. Островского : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 „Русский язык” / Л.Ю. Веретенкина. – Пенза, 2004. 4. **Гольдин В.Е.** Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 5. **Городникова М.Д.** Гендерный аспект обращений как фактор речевого регулирования / М.Д. Городникова // Гендер как интрига познания : [сборник статей]. – М. : Рудомино, 2000. – С. 81–92. 6. **Загнітко А.П.** Теоретична граматика української мови: Синтаксис : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 265–269. 7. **Корновенко Л.В.** Лексическая семантика обращения как один из факторов коммуникативной неудачи говорящего / Л.В. Корновенко // Актуальні проблеми металінгвістики : [зб. статей за матеріалами III-ї Міжнародної наукової конференції]. – Ч. 2. – Черкаси : Брама ; Видавець Вовчок О.Ю., 2003. – С. 36–38. 8. **Корновенко Л.В.** Обращение в прагмалингвистическом аспекте (на материале современного русского языка) : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Русский язык” / Л.В. Корновенко. – Черкассы, 2000. 9. **Мальцев И.В.** Функционально-синтаксические характеристики обращения : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / И.В. Мальцев. – Л., 1986. 10. **Почепцов Г.Г.** Коммуникативная регламентированность в разных типах общения / Г.Г. Почепцов // Синтаксическая семантика и прагматика : [межвузовский тематический сборник]. – Калинин : Изд-во Калининского ун-та, 1982. – С. 114–119. 11. **Райлянова В.Е.** Семантичний простір звертання в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / В.Е. Райлянова. – Дніпропетровськ, 2001. 12. **Скаб М.С.** Прагматичні функції номінацій адресата мовлення / М.С. Скаб // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 71–77.